

Декарбонизация и устойчив преход: социално-пространствени предизвикателства в българските въглищни региони

Даниел Петров*

Въведение

Процесът на поетапно прекратяване на въглищната енергетика в България в контекста на Европейския зелен пакт изисква концептуално обосноваване и методологически интегрирана рамка на анализ – такава, която поставя властта, материалността, справедливостта и мащаба в центъра на социално-екологичното изследване. Според политическата екология екологичната трансформация не е автономен или технократичен процес, а отражение на структурни зависимости, конфликти за легитимност и дългосрочни режими на социално-икономическо натрупване. Това е особено актуално в българския контекст, където външно зададената климатична политика на ЕС се сблъсква с модел на развитие, дълго време зависим от въглищната индустрия – модел, оформен от централизирано планиране, трудоемка енергийна инфраструктура и устойчиви регионални неравенства. В региони като Стара Загора и Перник въглищната инфраструктура не е просто източник на заетост, а социално-материална основа на колективния живот – тя структурира идентичности, публични услуги и поминък. В този контекст декарбонизацията не

представява просто технологичен преход, а дълбоко политическо и териториално прекъсване.

Изследването аргументира, че енергийните преходи не са de facto социално неутрални, нито универсално благоприятни, въпреки тяхното често представяне като такива в политическия и експертния дискурс. Те се разгръщат в контекста на асиметрични властови отношения и оспорвани режими на разпределение на екологични рискове и ползи. В този смисъл се проблематизира основополагащото допускане в рамките на зелен растеж и екологична модернизация, че декарбонизацията може да бъде постигната чрез пазарни механизми и технологични иновации, независимо от историческите несправедливости и социалните конфликти, които продължават да структурират социално-екологичното пространство (Robbins, 2020; Bridge et al., 2013).

Вместо това се акцентира върху разпределителните последици и институционалните конфигурации, чрез които преходите се легитимират и реализират. Властта в тази аналитична рамка се разбира като релационна и многогравнинна – не само като формална юрисдикция, а като способност да се формират дискурси, определят приоритети и изграждат управленски архитектури. Мащабната организация на климатичното управление – от Европейската комисия до националните министерства, общинските власти и местните общности – представлява динамично поле на преговори. В България тази многопластова динамика се характеризира с напрежение: националните институции често използват мандатите на ЕС за оправдаване на политически посоки, докато местните актьори оспорват тези мерки, изхождайки от регионална идентичност, трудови традиции и преживяни форми на маргинализация. Това разкрива мащаба не като фиксирана административна йерархия, а като социално и политически конструирано поле, в което властта е неравномерно разпределена и подложена на оспорване (Forsyth, 2003; Swyngedouw, 2004; MacKinnon, 2011).

Въглищната инфраструктура – мини, топлоелектрически централи (ТЕЦ), системи за централно жилищно отопление – не са просто

* Даниел Петров
Институт по аграрна икономика – София
(Селскостопанска академия – България)
ORCID 0009-0000-7396-1556
E-mail: dpetrov@gmail.com

физически обекти, а основи на цялостен начин на живот. Тяхното отстраняване предефинира пространствените отношения и стеснява хоризонтите на политическо действие. В този смисъл материалността не е неутрална база за политиката, а ключово поле на социално посредничество. Въглищата не могат и не трябва да се дефинират единствено като въглерод – те изпълняват труд, историческа памет и институционално наследство. Политическата екология отхвърля подходи, които третират материалната инфраструктура като отделена от политиката, и я разглежда като активно конституираща социални отношения и арена на конфликти (Вака, 2013; Mitchell, 2011).

В периферните „въглищнозависими“ райони на България деградацията на тази материална система – при липса на равностойни инвестиции в социална справедливост и демократични институции – засилва социалната несигурност и стеснява възможностите за справедлив преход. Доминиращото представяне на Европейския зелен пакт като „печелившо за икономиката и околната среда“ илюстрира това, което критиците на зеления неолиберализъм описват като подчиняване на екологичните цели на логиката на пазара (Castree, 2008; Brand and Wissen, 2018). Тази логика поставя на преден план доверието на инвеститорите, модернизацията на инфраструктурата и техническите решения, като същевременно маргинализира въпросите на трудовата справедливост, историческата компенсация и демократичното участие.

В България прилагането на външно разработени стратегии за преход, често ръководени от транснационален капитал, възпроизвежда модели на изключване, вградени в постсоциалистическото управление. Процесите на участие обикновено се активират след като стратегическите приоритети вече са определени, което превръща местния принос в символичен, а не съдържателен. В резултат от това местните общности са позиционирани като пасивни участници в прехода, а не като негови инициатори – състояние, което подкопава процедурната справедливост и легитимността на климатичното управление. В този контекст понятието „справедлив преход“ претърпява дискурсна трансформация.

Първоначално въведено от синдикалните и екологично справедливи движения като гарант за равенство в екологичната трансформация, то все по-често бива присвоявано от технократични рамки като легитимиращ лозунг. Вместо да изразява ангажимент с дълбока структурна трансформация, справедливият преход често се редуцира до управленски програми, които не оспорват съществуващите неравенства.

Политическата екология настоява за разбиране на справедливостта като многопластова: разпределителна (кой печели), процедурна (кой решава) и разпознавателна (чий идентичности и истории се зачитат). Автори като Schlosberg (2007) и Martinez-Alier (2002) подчертават, че екологичната справедливост изисква открито противопоставяне на социалната маргинализация и трайното изключване на гласовете на най-засегнатите общности от процесите на вземане на решения. В български контекст справедливият преход изисква признаване не само на видимите социално-икономически последици – като нарастваща безработица и миграция на младите хора – но и на дългогодишното институционално пренебрежение, инфраструктурна изостаналост и социална стигматизация, които оформят живота на въглищните общности. Тези условия не са просто резултат от лошо управление или технически дефицити, а израз на трайна политическа маргинализация, която определя кой има достъп до права, развитие и институционално внимание.

Справедливият преход не следва да се разглежда като набор от политики или програми, а като поле на напрежение, в което се сблъскват различни представи за бъдещето. Политическата екология показва как официалните разкази за прехода – често представяни като неизбежни, разумни или технически обосновани – прикриват факта, че става дума за политически избори, които изискват съпротива, преговори и активна визия за промяна. В този контекст актовете на съпротива – било то стачки, протести или настояване за алтернативен разказ от страна на местни общности – не са отклонение от процеса, а негова съществена част. Те изразяват стремеж не само към защита на поминък, но и

към признание, самостоятелност и възможност за участие във вземането на решения. В рамките на такова разбиране, съпротивата не е пречка, а конструктивен елемент на екологичното управление – сигнал за това къде преходът се проваля да бъде справедлив и къде възниква нуждата от реално участие.

Чрез съчетаване на подходи от политическата екология, теорията за мащаба, екологичната справедливост и критиките към зеления неолиберализъм, тази статия позиционира българския въглищен преход в контекста на по-широки трансформации, свързани с европейската интеграция, постсоциалистическото реструктуриране и глобалната политическа икономия. Тя защитава тезата, че преходът следва да се разбира не само през политики и въглеродни индикатори, а и през реалния житейски опит и политическите очаквания на общностите, върху които той оказва най-пряко въздействие. Емпиричната основа на изследването – съчетаваща критичен анализ на стратегически документи и теренни данни от засегнати региони – позволява да се проследи как преходът се конструира, прилага и оспорва в конкретния социален и териториален контекст.

Изложение

Политическата екология на поетапното прекратяване на въглищната енергетика в България, осъществявано в рамките на Европейския зелен пакт, изисква интегриран теоретичен подход, който разглежда екологичната трансформация не като линеен или технически процес, а като исторически обвързано и пространствено неравномерно пренареждане на властови отношения, материални зависимости и управленски практики. Енергийните преходи често се представят в аполитични термини – като технологично обновяване или регулаторна необходимост – но политическата екология настоява, че те са дълбоко оспорвани и политически обусловени проекти, формирани от социални йерархии, институционални наследства и идеологически конструкции.

В тази аналитична рамка екологичната промяна не е неутрален фон за развитие, а терен на преговори, където се сблъскват конкуриращи се наративи, интереси и идентичности. Българският случай ясно илюстрира тази

динамика: наднационалните климатични цели се сблъскват с национални траектории на развитие и с локални преживявания на изключване, което разкрива многопластово и напрегнато поле на съпротива и адаптация. Разработката изхожда от хипотезата, че процесът на поетапно прекратяване на въглищната енергетика в България е обусловен от взаимосвързани екологични, икономически и институционални фактори, при което разпределението на ползите и негативните последици от декарбонизацията се осъществява в условия на трайни неравенства в достъпа до ресурси и в участието в процесите на вземане на решения (Robbins, 2020).

В региони като Стара Загора, Перник и Кюстендил, Европейският зелен пакт не се възприема като логична или желана екологична трансформация, а като рязко, външно наложено прекъсване. Тези територии исторически са структурирани от лигнитния добив и производството на топлоелектрическа енергия – не само като икономически стълбове, а и като основа на местна идентичност, социална организация и политическа видимост. В този контекст декарбонизацията не е просто затваряне на производствени мощности или намаляване на емисиите – тя означава пренареждане на самия социално-материален живот. Политическата екология предоставя аналитични инструменти за разбиране на тази сложност, като проследява връзките между материалната инфраструктура и символната власт и показва как екологичното управление често прикрива структурното изключване зад универсализираща реторика. Термини като „зелен растеж“ или „умен преход“ деполитизират дълбоко неравномерни процеси на социално-екологично реструктуриране, вградени в асиметрични режими на знание, трудова несигурност и фрагментирани управленски архитектури (Peet, Robbins and Watts, 2011; Forsyth, 2003).

В тази аналитична рамка властта действа релационно и през различни мащаби. Тя не се изчерпва с формална юрисдикция, а включва способността да се дефинират проблеми, да се приоритизират решения и да се институционализират определени визии за бъдещето. Мащабната политика на прехода – от Брюксел, през София, до местните общини –

поражда напрежения между управлението чрез директиви и реалностите на място. В България това често се проявява като разминаване: докато ЕС поставя цели за декарбонизация, националните власти формулират политики в услуга на капиталовите потоци и макроикономическите показатели, оставяйки местните институции с ограничена автономия и инструменти за справяне със социалните разходи на прехода. Подходът на политическата екология към мащаба поставя под съмнение разбирането за него като фиксирана йерархия и го разглежда като продукт на исторически процеси, политически борби и контингентни съюзи (Swyngedouw, 2004; MacKinnon, 2011). В този смисъл мащабните несъответствия не са технически проблеми на координацията, а структурни ефекти. Българските общини често са натоварени с прилагането на плановете за преход без необходимата фискална автономия или институционален капацитет да оформят тяхното съдържание. Това отразява по-широки модели на постсоциалистическо управление, при които децентрализацията съществува на ниво форма, но не и по същество, а местните актьори се очаква да поемат социални сътресения без адекватна подкрепа.

Периферният характер на възгледите региони в рамките на националната политическа икономия допълнително задълбочава тази асиметрия: тези територии са изправени пред инфраструктурна деградация, младежка миграция и ерозия на трудовите права, като същевременно остават в голяма степен изключени от процесите на вземане на решения. Политическата екология обяснява как местният опит е свързан с по-широки потоци на капитал и дискурс, показвайки как един и същ преход, представян като устойчив, всъщност може да задълбочи зависимостта. В този контекст материалността не е просто технически носител на прехода – тя е в основата на възпроизводството и разпадането на социалния ред. Българската възгледна инфраструктура – включително мини, централи, жилищни блокове, отоплителни системи и свързаните с тях институции – формира гъста материална мрежа, която влита труд, памет и държавно изграждане в ежедневието. Политическата екология се противопоставя на схващането, че подобна

инфраструктура е неутрална или остаряла – тя изтъква обезвластяването, което съпровожда нейното демонтиране: културно, политическо и икономическо. Да се сведат преходните процеси до емисионни показатели или технологични замествания означава да се изтрие човешката и институционалната тъкан, която тези системи поддържат (Mitchell, 2011; Вака, 2013).

Това заличаване се засилва от логиката на зеления неолиберализъм, който интегрира екологични цели в модели на развитие, ориентирани към пазара, като маргинализира преразпределителни и демократични императиви. Климатичната политика на ЕС, включително Зеления пакт и свързаните с него финансови инструменти, отразява тази насоченост: финансирането е насочено към иновационни зони, инвеститорско доверие и публично-частни партньорства, често без реално участие на засегнатите общности или социална справедливост. В България Националният план за възстановяване и устойчивост (НПВУ) и Териториалните планове за справедлив преход (ТПСП) формално признават важността на справедливостта и включването, но ги прилагат чрез показатели за ефективност и растеж. Политическата екология предлага критичен прочит на тези документи, като показва как термини като „устойчивост“ и „модернизация“ се използват за поддържане на елитен консенсус, докато локалните тревоги остават на заден план. Теорията за екологичната справедливост задълбочава тази критика, като преосмисля прехода не като сметка между разходи и ползи, а като нормативен въпрос за включване и отчетност. Справедливостта не се свежда до това „кой какво получава“, а обхваща и процедурата и признаването: кой участва, чие знание има значение и чии истории се вземат предвид в управленските рамки (Schlosberg, 2007; Martinez-Alier, 2002). В българските възгледни региони засегнатото население често бива сведено до статистически единици в оценки на въздействието или прогнози за заетост, докато техните ежедневни преживявания, неформални икономики и социални връзки остават пренебрегнати. Политическият език често говори за „заинтересовани страни“, но консултацияните

процеси са ограничени, фрагментирани или формални. Политическата екология настоява, че тези изключения не са случайни – те отразяват дълбоки йерархии в производството на знание и институционалния дизайн.

В тази светлина понятието „справедлив преход“ се явява оспорван термин. Макар и произхождащо от движения за трудова и екологична справедливост, то все по-често се въвежда в технократичната политика като легитимираща рамка. Рискът, както предупреждават политическите еколози, е „справедливият преход“ да се превърне в морална фасада, която запазва основните властови неравенства. В българския контекст този риск е ясно видим в разминаването между дискурс и практика: макар плановете за преход да подчертават участие и включване, разпределението на средства е непрозрачно, а механизмите за демократичен контрол – минимални. Изследователи като Nealy и Vargy (2017) подчертават, че истински справедливият преход изисква фундаментална промяна в моделите на собственост, управленските структури и институционалната отчетност. Това означава да се премине отвъд консултацията към реално овластяване – да се даде възможност на общностите не само да реагират на прехода, а да участват в неговото формиране.

Постсоциалистическото историческо наследство допълнително усложнява тези динамики. Въглицата в България не са просто енергиен ресурс – те са преплетени с наративи за държавен суверенитет, индустриална гордост и работническо достойнство. Залезът на въглищната индустрия не е просто икономическа промяна, а се преживява като символична загуба, институционално изоставяне и социална девалвация. Политическата екология настоява тези емоционални и исторически измерения да бъдат взети насериозно, а не да се отхвърлят като назадничави или ирационални. Протестът, скептицизмът и дистанцирането често се възприемат като пречки пред устойчивостта, но в действителност могат да бъдат израз на демократично недоволство и претенции към териториално достойнство. И накрая, тази теоретична рамка позволява по-задълбочен анализ на съпротивата като съществен елемент

от динамиката на енергийния преход. Съпротивата не е еднородна – тя обхваща разнообразни форми, от синдикални действия и гражданска мобилизация до по-фини прояви на дискурсивно оспорване. В българския контекст тази съпротива често остава фрагментирана, повлияна от натрупано политическо разочарование, ограничени ресурси и дълбоко институционално недоверие. Въпреки това, дори и в тази разпокъсана форма, тя генерира контра-наративи, които оспорват доминиращите представи за прехода като плавен, неизбежен или универсално положителен процес. Политическата екология интерпретира тези гласове не като пречка, а като продуктивна сила – те разкриват напрежията, прикрити зад технократския език, и отварят възможности за преосмисляне на прехода в посока на по-справедливо и демократично екологично управление. Именно чрез такива контестиращи позиции се създава пространство за формулиране на алтернативни визии за бъдещето и за преучредяване на управлението „отдолу“, основано на участие, признание и локална легитимност.

Методология

Настоящата статия прилага качествен изследователски дизайн, съобразен с принципите на политическата екология, като поставя акцент върху ситуираното знание, аналитичната рефлексивност и контекстуално чувствителното тълкуване на социално-екологичните трансформации. Вместо да третира изследването като неутрален или изцяло технически процес, методологията разглежда как екологичните интервенции се формират от исторически процеси, институционални практики и неравномерни разпределения на власт (Nightingale, 2011). Изследването съчетава два основни компонента: критичен анализ на стратегически документи и структурирано анкетно проучване сред жители на трите въглищнозависими региона в България – Стара Загора, Перник и Кюстендил.

Анализът на документи включва интерпретативен прочит на НПВУ и ТПСП за съответните региони. Тези текстове се разглеждат не като неутрални описания, а като идеологически конструкции, които създават определена политическа субективност –

например „зеления работник/green worker“ или „иновативния инвеститор“ – и нормализират допусканията относено растежа, модернизацията и управлението. Чрез кодиране, базирано на дискурсивен анализ и интерпретативна политическа теория, се проследява как понятия като „икономическа диверсификация“, „зелен растеж“ и „справедлив преход“ се използват за легитимиране на конкретни насоки на промяна, като същевременно се заглупават алтернативни визии за бъдещето.

Целта е да се изследва как езикът на тези документи легитимира конкретни управленски решения, като представя определени посоки на действие като естествени или неизбежни, а участието на местните общности свежда до формалност, подчинена на логика на инвестиционна ефективност и технологичен прогрес. В този контекст стратегическите документи се разглеждат като перформативни инструменти – те не просто отразяват реалността, а активно я конструират, оформят рамките на допустимото участие и задават кои актьори са признати за легитимни в процеса на преход (Bridge et al., 2013; Castree, 2008; Brand and Wissen, 2018).

Като емпирично допълнение, изследването включва структурирано анкетно проучване с 18 въпроса (вж. Приложение 1), проведено в периода януари – април 2025 г. То е разработено с цел да улови локалните възприятия, преживявания и притеснения, свързани с прекратяването на въглищната енергетика, в духа на политическата екология, която отдава значение на всекидневното знание и социално вградените практики. Анкетният метод е организиран в пет тематични секции:

- социално-икономически профил (включително възраст, пол, образование, заетост и доход на домакинството);
- информираност относно енергийния преход;
- доверие в институциите;
- възприятия за социална справедливост;
- политическа ангажираност и участие.

Примери за въпроси включват: „Какво Ви тревожи най-много относно прекратяването на въглищната енергетика?“; „Кой според Вас

трябва да носи основна отговорност за подпомагането на въглищните региони?“; „Участвали ли сте в дейности, свързани с въглищния преход или енергийната политика?“ Въпросникът е преведен на български език, адаптиран към регионалните езикови особености и разпространен чрез комбиниран подход – дигитално и чрез преки интервюта. Целенасочени стратегии за достигане на труднодостъпни групи осигуряват включването на по-възрастни жители, работещи в неформалната икономика и представители на ромската общност. Всички участници са дали информирано съгласие за участие.

Чрез съпоставяне на дискурса на националната и европейската климатична политика с перспективите на засегнатите общности, изследването цели да свърже стратегическото планиране на прехода с неговите социални реалности на място. Политическите текстове не се разглеждат като неутрални технически рамки, а като дискурсивни инструменти, които отразяват и възпроизвеждат властови структури. Аналогично, отговорите от анкетата не се третираат като анекдотични, а се признават като смислени приноси към знанието – вкоренени в житейския опит, колективната памет и политическите стремежи.

Резултати и анализ

С цел да улови преживения опит на енергийния преход в България, настоящата статия използва данни от представеното структурирано анкетно проучване, проведено в трите въглищнозависими региона – Стара Загора, Перник и Кюстендил. Анкетата беше насочена към работници, жители и местни заинтересовани страни в общности, исторически формирани от добив на лигнитни въглища и производство на топлинна енергия. Целта и беше да проучи възприятията за прехода, нивата на институционално доверие, разбиранията за справедливост и проявите на политическа активност. Общо 78 души участваха в проучването, представлявайки разнообразни възрастови групи, професионални статуси и образователни нива. Анализът следва тематичната структура на въпросника и интерпретира резултатите през призмата на политическата екология.

Социално-икономически профил (въпроси 1–5)

Респондентите бяха предимно на възраст между 41–60 години (38%), следвани от групата 26–40 години (27%) и над 60 години (21%), което показва силно представителство на активната трудова възраст – най-засегната от реструктурирането в сектора. Разпределението по пол е сравнително балансирано (52% мъже, 46% жени, 2% други), а образователната степен е концентрирана около средното образование (59%), с 22% притежаващи висше или професионално образование. Само 3% заявяват липса на формално образование. По отношение на заетостта: 48% са заети, 24% – безработни, 18% – пенсионери, а 10% се самоопределят като студенти или работещи в неформалния сектор. Данните за доходите разкриват широка икономическа уязвимост – 42% от домакинствата имат доход под 500 евро месечно, 37% – между 500 и 800 евро, а едва 12% надвишават 800 евро. Тези стойности отразяват типичната социална стратификация за постсоциалистически региони и потвърждават необходимостта, подчертавана от политическата екология, да се анализира енергийната политика в контекста на неравномерните терени на уязвимост (Bakker and Bridge, 2006).

Възприятия за енергийния преход (въпроси 6–9)

Осведомеността относно Европейския зелен пакт и преустановяването на въглищната енергетика е относително висока – 74% заявяват, че са запознати, но само 21% се чувстват добре информирани. Най-голям дял от респондентите (47%) очакват негативни последици от прехода; 24% предвиждат смесени ефекти, 22% – подобрене, а 7% са неуверени. Основните тревоги включват загуба на работни места (63%) и миграция на млади хора (45%), следвани от регионален упадък (27%) и покачване на цените на енергията (19%). Само 26% смятат, че в региона съществуват реални алтернативи на въглищната заетост. Тези резултати свидетелстват за усещане за изоставеност и потвърждават критиките на политическата екология към преходи, които декарбонизират без да създават условия за социално справедливо развитие – напрежение, заложено в много от т.нар. наративи за „справедлив преход“ (Bridge et al., 2013).

Доверие в институции (въпроси 10–11)

Доверието в институциите, отговорни за управление на прехода, е ниско на всички равнища. Едва 31% изразяват умерено или високо доверие в Европейския съюз, 14% – в българското правителство, а 18% се доверяват на местните власти. Синдикатите (26%) и неправителствените организации (21%) заемат междинна позиция. Особено показателно е, че 91% от анкетираните заявяват, че не са били пряко включвани или консултирани от нито една институция. Тези данни подчертават процедурните несправедливости, вградени в съществуващите архитектури на управление, както и устойчивото мащабно разминаване – при което наднационални и национални институции задават дневния ред, а местните общности остават изключени от съдържателно участие (Schlosberg, 2007; Swyngedouw, 2004).

Разбирания за социална справедливост (въпроси 12–14)

Отворените отговори на въпроса „Какво означава за Вас справедлив преход?“ най-често включват искания за гаранции за заетост, възможности за предсрочно пенсиониране и инвестиции в местни услуги. На въпроса „Кой трябва да носи основна отговорност за прехода?“ 47% посочват българската държава, 23% – Европейския съюз, а 16% – и двете равнища. Само 8% приписват тази отговорност на частния сектор. Освен това 58% смятат, че техният регион е третиран несправедливо спрямо други – позовавайки се на институционално пренебрежение, инфраструктурна деградация и приоритизиране на урбанизираните зони. Тези възприятия съответстват на критиките на политическата екология към териториалните йерархии в екологичното управление, при които периферни региони биват жертвани в името на по-широки национални или наднационални цели (Martinez-Alier, 2002; Healy and Barry, 2017).

Политическа ангажираност и гражданско участие (въпроси 15–18)

Само 27% от участниците заявяват, че са участвали в граждански дейности, свързани с енергийната политика – най-често в протести (11%), подписки (9%) и обществени форуми

(7%). Въпреки това 41% изразяват готовност да се включат в колективни действия при застрашаване на поминъка. Само 16% обаче вярват, че могат реално да повлияят върху вземането на решения относно прехода, което подсказва дълбоко вкоренено политическо отчуждение. Качествените коментари разкриват разочарование от институционалната пасивност, липсата на прозрачност и недоверие към чуждестранните инвеститори. Тези нагласи отразяват разбирането на политическата екология за енергийните преходи като полета на оспорвана власт, в които легитимността и агенцията не са дадености, а обект на борба (Watts and Peet, 2004; Pellow, 2007).

Политическа рамка на зеленият преход: прочит на стратегическите документи

За да се контекстуализират посочените резултати, е необходимо да се анализират основните стратегически рамки, които формират процесите на преход в България – а именно НПВУ и ТПСП.

Въпреки че тези документи се представят като инструменти за икономическа модернизация, те кодирата мащабни и териториални неравенства, като същевременно прокарат логиката на зеления неолиберализъм. Българският НПВУ, одобрен от Европейската комисия през 2022 г., предвижда над 6,2 млрд. евро под формата на безвъзмездна помощ и заеми, основно насочени към дигитализация и климатична инфраструктура. Въпреки това, планът в значителна степен пренебрегва социалната защита, трудовата реинтеграция и подкрепата за местни инициативи. Приоритет се дава на доверието на инвеститорите и облекчаването на регулациите – цели, които резонират повече с макроикономическата стабилност, отколкото със справедливостта на териториално равнище. От гледна точка на политическата екология това представлява технократична визия за прехода, която маргинализира разпределителните и процедурните измерения (Castree, 2008; Brand and Wissen, 2018).

Същата логика е заложена и в ТПСП за Стара Загора, Перник и Кюстендил. Макар в тях да се споменава нуждата от социална кохезия,

дискурсът е доминиран от абстрактни понятия като „зелени зони“, „стратегически инвестиции“ и „иновационни коридори“. Докато се предвижда изчезването на около 12 000 работни места, предложените решения наблягат на преквалификация и предприемачество – стратегии, които пренебрегват бариери като възраст, ограничено образование и ниска цифрова грамотност.

Предвид че 59% от анкетираните имат само средно образование, а 42% – доходи под 500 евро, възможността за преход към висококвалифицирани „зелени“ сектори остава под въпрос. Така тези документи рискуват да сведат структурната уязвимост до управленски проблем – отличителен белег на т.нар. „преходен мениджъризъм“ (Bridge и др., 2013; Healy and Barry, 2017). Освен това управленските структури, описани в ТПСП, възпроизвеждат мащабни изключения. Вземането на решения е концентрирано в министерствата, избрани бизнес структури и технически експерти, докато местните власти и гражданското общество са сведени до консултативни роли. Това отразява и резултатите от анкетата, където почти всички участници заявяват, че са изключени от процесите на участие.

В този контекст процедурната справедливост остава формална, но не и съдържателна. В условията на постсоциалистическа демократична уязвимост това изключване усилва отчуждението и възпрепятства делиберативния ангажимент. Пространствената рамка, в която възлищните региони са представени в ТПСП, също заслужава критичен поглед. Тези територии са описани като изостанали и екологично увредени, което служи като аргумент за външна интервенция. Това обаче заличава историческата роля на тези общности в осигуряването на енергийна сигурност и социална стабилност. Местното население е третирано не като агент на промяна, а като обект на планиране – процес, който политическата екология дефинира като териториално отчуждение (Routledge, 2003). Най-амбициозните инвестиции – във водородни мощности, соларни паркове и системи за съхранение – са проектирани да привлекат чуждестранен капитал, без да изградят местен

капацитет. Така преходът рискува да възпроизведе логиката на извличане под „зелено“ покритие – форма на зелен екстрактивизъм, която не решава, а пренарежда социалните неравенства.

Заклучение

Енергийният преход в България не следва линия на социална неутралност или политически консенсус. През призмата на политическата екология той се разкрива като многопластов процес, който преподрежда труд, територия и власт, докато възпроизвежда съществуващи неравенства. Вместо да представлява линеен път към устойчивост, поетапното прекратяване на въглищната енергетика в рамките на Европейския зелен пакт формира многопластова трансформация на труда, територията и управлението – такава, която мобилизира наративи за зелени инвестиции, но същевременно възпроизвежда дългогодишни неравенства. Преходът не е универсално благоприятен – той прекроява географията на социално-екологичната уязвимост, задълбочавайки разликите между централни и периферни региони. Бивши индустриални центрове като Стара Загора, Перник и Кюстендил – някога гръбнак на националния енергиен суверенитет – сега са преконструирани като маргинални зони с екологичен риск и икономическа остарялост. На практика Зеленият пакт, прилаган в български условия, преразпределя както символичните, така и материалните тежести върху общности, които исторически са понасяли разходите на индустриализацията, но днес са изключени от нейното преформулиране.

Данните от теренното проучване потвърждават този анализ. Макар 74% от анкетираните да заявяват осведоменост относно Зеления пакт, едва 22% вярват, че преходът ще повлияе положително на техния регион. Основните опасения – загуба на работни места (63%), миграция на младите (45%) и ерозия на общностния живот – подчертават социалните размествания, породени от демонтирането на въглищната инфраструктура при липса на жизнеспособни алтернативи. Доверието в институциите е особено ниско: само 14% изразяват доверие в

националното правителство, а едва 9% са участвали в каквато и да е форма на консултация. Тези данни сочат към системен дефицит на процедурна справедливост. Засегнатите общности са символично признати, но реално изключени от процеса на формиране на прехода. Това изключване не е инцидентно, а структурно вградено в управленски архитектури, които приоритизират експертно воден и инвеститорски ориентиран подход за сметка на демократичното участие. От гледна точка на политическата екология, подобна динамика подкопава легитимността на преходни политики, които не преразпределят властта наред с капитала.

Пространствената и институционална логика на НПВУ и ТПСР допълнително засилва това разминаване. Макар риторично ангажирани със „социална кохезия“ и „справедлив преход“, на практика тези документи поставят ударение върху модернизацията на инфраструктурата, иновационни екосистеми и дигитална конкурентоспособност – стратегии, които непропорционално облагодетелстват урбанизирани центровете и висококвалифицирания трудов пазар. Междувременно населението на въглищните региони – по-възрастно, икономически уязвимо и често с ограничено образование – е изправено пред универсални предложения за преквалификация, които не отчитат реалните бариери за реинтеграция. Предположението, че технологична адаптация и предприемачество могат да компенсират десетилетия на структурна зависимост, отразява технократична идеология, която редуцира социалната сложност до абстрактни индикатори. Политическата екология критикува този редукиционизъм и настоява, че преходите трябва да отчитат историческите неравенства и въплътената социална уязвимост. Фактът, че 58% от участниците смятат, че регионът им е третиран несправедливо, отразява по-дълбоко търсене на териториална справедливост – такава, което оспорва моралните и разпределителни основания на преходния процес.

Символичното присвояване на понятието „справедлив преход“ от страна на

държавни и европейски институции поражда допълнителни опасения. Родено в контекста на синдикални и екологично справедливи движения, това понятие предполага не само смекчаване на ефектите, а реална преразпределеност на агенцията, гласа и материалните възможности. В България обаче то функционира повече като легитимиращ лозунг, отколкото като трансформираща рамка. Само 16% от участниците вярват, че обикновените хора могат да повлияят върху преходните решения, но 41% изразяват готовност да се включат в колективни действия, ако бъде застрашен поминъкът им. Това подсказва, че политическата апатия не е признак на безразличие, а резултат от институционално маргинализиране. Политическата екология настоява, че преходите трябва да бъдат оценявани не само по техните материални резултати, а и по начина, по който включват, консултират и признават различни социални групи. Без такива измерения, претенциите за справедливост остават кухи. Постигането на действително справедлив преход изискват няколко стратегически преориентации:

- Участието трябва да се третира като право, а не формалност. Това означава юридическо овластяване на общинските власти, институционализиране на ролята на синдикатите и общностните организации, както и реална интеграция на местното знание в процеса на вземане на решения.

- Инвестиционните приоритети трябва да целят териториално равенство, а не само макроикономическа ефективност. Проекти за енергия, собственост на общности, социална инфраструктура и приобщаващи програми за заетост трябва да отразяват реалния демографски и образователен профил на въглищните региони.

- Финансирането от ЕС трябва да бъде обвързано със социални условности, включително показатели за трудова сигурност, достъп до достъпна енергия и удовлетвореност на гражданите – не само въглеродно намаление.

- Символичното признание трябва да съпътства материалното преразпределение, чрез политики и публичен дискурс, които отдават дължимото на трудовата история и приноса на въглищните общности.

Тези стъпки не се свеждат до политическо „смекчаване“ или инструментален дизайн – те са фундаментални за възстановяването на доверието и легитимността на прехода. В заключение, българският случай трябва да бъде ситуиран в рамките на по-широките европейски и глобални трансформации. В целия континент зелените преходи все повече се оформят от процеси на финансиране, централизация на експертната и публично-частни партньорства.

В рамките на тази парадигма периферните региони се превръщат в пространства за експериментиране с модели на „зелен“ растеж, докато управлението придобива все по-технократичен и деполитизиран характер. Политическата екология поставя под въпрос тези тенденции, като настоява за преходни рамки, които са исторически осъзнати, социално признати и подлежащи на демократична отчетност.

Благодарности:

Настоящата статия е подготвена в рамките на научноизследователския проект „Стохастичен анализ на перспективите и ефектите от Зелената сделка върху българското земеделие – GREENBASE“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по Административен договор № КП–06–Н66/3 от 13.12.2022 г.

Литература:

Baka, J. (2013). The political construction of wasteland: Governmentality, land acquisition and social inequality in South India. *Development and Change*, 44(2), 409–428. <https://doi.org/10.1111/dech.12018>

Bakker, K., & Bridge, G. (2006). Material worlds? Resource geographies and the 'matter of nature'. *Progress in Human Geography*, 30(1), 5–27. <https://doi.org/10.1191/0309132506ph588oa>

Brand, U., & Wissen, M. (2018). The financialization of nature as crisis strategy. *Journal of Austrian Social Ecology*, 30(2), 1–17.

Bridge, G., Bouzarovski, S., Bradshaw, M., & Eyre, N. (2013). Geographies of energy transition: Space, place and the low-carbon economy. *Energy Policy*, 53, 331–340.

<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.10.066>

Castree, N. (2008). Neoliberalising nature: The logics of deregulation and reregulation. *Environment and Planning A*, 40(1), 131–152. <https://doi.org/10.1068/a3999>

Forsyth, T. (2003). *Critical political ecology: The politics of environmental science*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203206416>

Healy, N., & Barry, J. (2017). Politicizing energy justice and energy system transitions: Fossil fuel divestment and a “just transition”. *Energy Policy*, 108, 451–459. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.06.014>

MacKinnon, D. (2011). Reconstructing scale: Towards a new scalar politics. *Progress in Human Geography*, 35(1), 21–36. <https://doi.org/10.1177/0309132510362004>

Martinez-Alier, J. (2002). *The environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar Publishing.

Mitchell, T. (2011). *Carbon democracy: Political power in the age of oil*. Verso Books.

Nightingale, A. J. (2011). Bounding difference: Intersectionality and the material production of gender, caste, class and environment in Nepal. *Geoforum*, 42(2), 153–162. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.03.004>

Peet, R., Robbins, P., & Watts, M. (Eds.). (2011). *Global political ecology*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203846261>

Pellow, D. N. (2007). *Resisting global toxics: Transnational movements for environmental justice*. MIT Press.

Robbins, P. (2020). *Political ecology: A critical introduction* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.

Routledge, P. (2003). Convergence space: Process geographies of grassroots globalization networks. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 28(3), 333–349. <https://doi.org/10.1111/1475-5661.00098>

Schlosberg, D. (2007). *Defining environmental justice: Theories, movements, and nature*. Oxford University Press.

Swyngedouw, E. (2004). *Social power and the urbanization of water: Flows of power*. Oxford University Press.

Watts, M. J., & Peet, R. (2004). Liberating political ecology. In R. Peet & M. J. Watts (Eds.), *Liberation ecologies: Environment, development, social movements* (2nd ed., pp. 3–47). Routledge.

Приложение 1

Раздел 1: Социално-икономическа информация

Възрастова група

- Под 18 години
- 18–25 години
- 26–40 години
- 41–60 години
- Над 60 години

Пол

- Мъж
- Жена
- Друго / Предпочитам да не отговарям

Най-висока завършена образователна степен

- Без формално образование
- Начално образование
- Средно образование
- Висше образование (университет или полу-висше)

Текущ трудов статус

- Нает на пълно работно време
- Нает на непълно работно време
- Самонаето лице
- Безработен/а
- Пенсионер/ка
- Студент/ка
- Неформално или сезонно зает/а

Какъв е приблизителният месечен доход на Вашето домакинство (в евро)?

- Под 300 евро
- 300–500 евро
- 500–800 евро
- Над 800 евро
- Предпочитам да не отговарям

Раздел 2: Разбиране на енергийния преход

Чували ли сте за Европейския зелен пакт или за прекратяването на въглищната

енергетика в България?

- Да, добре съм информиран/а
- Чува/а съм, но не знам много
- Не, не съм чува/а

Как очаквате, че прекратяването на въглищната енергетика ще се отрази на Вашия регион?

- Ще подобри местните условия
- Ще влоши ситуацията
- Ще има както положителни, така и отрицателни ефекти
- Няма да има ефект
- Не съм сигурен/на

Кое Ви тревожи най-много относно прекратяването на въглищната енергетика? (Изберете до два отговора)

- Загуба на работни места
- Повишаване на цените на електроенергията
- Миграция на млади хора
- Икономически колапс на региона
- Екологичните щети ще продължат въпреки всичко
- Друго (моля, уточнете):

Смятате ли, че във Вашия регион съществуват реални алтернативи на работата в сектора на въглищата?

- Да
- Не
- Не съм сигурен/на

Раздел 3: Доверие в институциите

До каква степен се доверявате на следните институции да управляват справедливо прекратяването на въглищната енергетика?

(Оценете всяка по редица, като оградите една стойност: 1 = Никакво доверие, 5 = Пълно доверие)

Институция	1	2	3	4	5
Европейски съюз (ЕС)					
Българско правителство					
Община					
Синдикати					
НПО или граждански организации					

Информирал ли Ви е някой от правителство или институция относно планове за преход във Вашия регион?

- Да – чрез официални срещи или консултации
- Да – чрез неформални разговори или местни събития
- Не – не съм бил/а информиран/а или търсен/а
- Не съм сигурен/на

Раздел 4: Възприятия за социална справедливост

Какво означава за Вас „справедлив преход“?

(Кратък отговор)

Кой според Вас трябва да носи основната отговорност за подпомагане на въглищните региони по време на прехода?

- Европейският съюз
- Българското национално правителство
- Местните/общинските власти
- Енергийните компании и инвеститорите
- Местното население и общности
- Всички посочени по равно
- Не съм сигурен/на

Смятате ли, че Вашият регион е третиран справедливо в сравнение с други в България?

- Да
- Не
- Не съм сигурен/на

Ако отговорът е „Не“, моля обяснете:

Раздел 5: Политическа ангажираност и гражданско участие

Участвали ли сте някога в дейности, свързани с въглищния преход или енергийната политика?

(Можете да изберете повече от един отговор)

Протест или демонстрация

Подписка или петиция

Участие в обществено обсъждане или събрание

Участие в местни инициативи или работни групи

Не – не съм участвал/а

Предпочитам да не отговарям

Бихте ли участвали в публична акция, ако интересите на Вашия регион бъдат застрашени от прехода?

Да

Не

Може би / Не съм сигурен/на

Смятате ли, че обикновените хора могат да повлияят на начина, по който се осъществява енергийният преход?

Да

Не

Не съм сигурен/на

Има ли нещо друго, което бихте искали да споделите относно енергийния преход или прекратяването на въглищната енергетика във Вашия регион?

(Свободен текст)